

12. Садівничий В. О. Властивості, функції і типи заголовків у структурі та змісті публіцистики Миколи Данька // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія», 2007. – № 1. – Т. 1. – С. 66–74.
13. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови // Мовознавство. –1984. –№ 2. – С. 11–18.
14. Черногрудова Є. П. Заголовки с прецедентными текстами в современной публицистике: Дисс. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 2003. – 243 с.

М. П. Панфілов

КВЕСТИВНІСТЬ І ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ

У мовознавчій традиції та теорії мовленнєвої діяльності передбачений двобічний зв'язок у кореляції «адресант-адресат». Саме так і здійснюється комунікація. Свою цінність мають тут питальні речення. Їх комунікативна вага полягає у передачі інформації, уточненні обставинних, об'єктних, суб'єктно-предикатних позицій, у досягненні відносної істини, функції когніфікації. В мовознавстві прийнято виділяти: а) власне питальні речення, де передбачається адресат-співрозмовник і запит часткової інформації; б) риторично-питальні, де не передбачається адресат і відповідь. Це – узагальнені типізовані категорії питальності у мові. В мовленнєвій, зокрема, художній реалізації, такий умовно схематичний підхід слід, на нашу думку, вивчати завдяки адекватнішій мовознавчій методології. Адже сфера художнього мовлення (тексту) є особливою суб'єктивно-об'єктивною субстанцією з багатьма взаємовпливовими складниками. Науково точними тут будуть категорії лінгвістичної генології, яка послуговується комплексом текстових ознак. Одиницею аналізу обирається «мовленнєвий жанр» (за М. Бахтіним). Так формується художнє мовленнєвознавство [1, с. 41].

Мовленнєвий жанр як одиниця мовлення (дискурсу) характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, добром лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів та інтенційно-прагматичними особливостями. Кожній сфері діяльності притаманний цілий репертуар жанрів мовлення. Аналізуючи художній текст із позицій лінгвогенристики, звернімося до новіших класифікаційних типів питальної модальності як і до самого розуміння дефініцій питального речення. Питальне речення в сучасному розумінні – «це комунікативно-функціональний та модальний клас речень, що протиставляється іншим «непитальним» типам, а специфіка питальної модальності виявляється в тому, що відображення основного змісту речення в якомусь фрагменті дійсності виражається не констативно, а у формі запитання про реальність чи ірреальність факту» [5, с. 27].

Крім категорії жанру мовлення, варто взяти до уваги й кореляційні одиниці «контекст-текст». У художньому просторі твору питальність безпосередньо детермінована конкретними контекстами. Останні, як відомо, творять і текст, і жанр. Наведені контексти формують жанр роману «Записки

українського самашедшого» Л. Костенко. Отже, вони є жанротворчою субстанцією, що структурують цілий континуум і самий жанр.

У сучасній контекстології контекст кваліфікують як колообіг минулої подієвості (соціального, культурного, чуттєвого); події та особистості минулого репрезентовано в тій послідовності та виразності, в якій це актуально для авторської свідомості. Особливої ваги набувають дії та факти, що потрапили в когнітивне поле мислення. Вони, постійно обертаючись у свідомості автора, збільшують його образний простір алюзіями, коментарями, пародіями тощо на засадах *автопоезису* (самостворення). Такий контекстний колообіг – самоусвідомлення автора – розгортає принцип поступового інформативного нарощування тексту [2, с. 12].

«Записки...» Л. Костенко – це художньо-публіцистичні модифікації сучасних подій і фактів. Сюжетним простором тут є кінець ХХ – початок ХХІ ст. Авторка оприявнює нові – посттоталітарні – ознаки трагедійності: над життям сучасної людини нависає дамоклів меч нею ж породжених проблем. Ідея ірраціоналізму (яку й відбиває назва роману), кафкіанства пронизує весь твір. Калейдоскоп подій мерехтить у вузькому форматі (Україна) й широкому (світ). Близький світ сприймається героєм роману безпосередньо у повсякденні, а широкий і далекий – через сучасні інформаційні технології.

Авторське «я» – це медитації щодо сучасної політики, соціуму, псевдокультури, мови, історії, що подаються у відповідному конотативному модусі – ірраціональності теперішнього буття. Пор.: «йде якась планомірна лярвизація країни»; «Шкірою чую, як тотальне жлобство свідомо прищеплюється людям, перетворюючи їх на масу. Масі не треба мистецтва, масі не треба культури – масі треба закласти у підсвідомість, і вона піде у спроектований бік. Часом мені здається, що існує якийсь мозковий центр, що працює на самоліквідацію цієї держави, навіть не так руками її ворогів, як зусиллями власних тут ідіотів»; «Все горить, все падає. Термінатор з квадратною головою, квадратно ступаючи, знищує все на своєму шляху. Когось б'ють, когось убивають, комусь здирають шкіру з обличчя, а там, під сподом, ведмежа шерсть» [4, с. 113]. Або: «Шизоїдний сель свідомості заливає суспільство. Слово знецінилось. Мова втрачає пульс. Виникають якісь культи й культуки. Речники порожнечі приколюються в епатаж» [4, с. 113]. Це сконденсовані сегменти окремих контекстів «Записок...».

Питальність у її конкретних комунікативних виявах має певні синсемантичні та структурні ознаки: а) контекстуальна зумовленість питального модусу; б) парадигма змісту самої питальної пропозиції; в) позиціонування питання щодо контексту (мікротеми); г) ступінь цілісності питальної пропозиції.

Питальність «Записок...» Л. Костенко як «жанру» автокомунікації гальванізує думку читача на таких основних сферах сучасного буття: а) соціополітична проблематика; б) культура (псевдокультура); в) національне й іонаціональне; г) конфесійна свідомість; д) фактологія сучасної історії; е) глобальні події тощо.

Звернімося до контекстів, їх мікротем та визначальних ознак питальних

контекстом, як-от: їх позиціонування у контексті, структура самих питань та зміст мікротем як креативного джерела питальності.

Мікротема «статус української мови» реалізована завдяки питальним реченням після нарративної частини контексту, що переходить у переповідний діалог, а потім знову в низку інтерпозиційних питань – і врешті у внутрішнє розмірковування й узагальнення. Наприклад: «У неділю повів малого в Лавру. Сніг, сіре небо, золоті бані храмів. Красиво. Розповідав йому трохи з історії, трохи з легенд. А якась бабця, підпираючись костуром, все кружляла навколо нас, як підбита ворона. Я думав, може, вона просить, як це буває при храмах, а вона одскочила до групки таких, як сама, і, показуючи на нас костуром, каркнула: – Разговарюють по-українські! А здесь же нізя! Здесь же святая православная Лавра!

Як я поясню це малому? Це ж не кожний дорослий зрозуміє – чому українська мова протипоказана святій православній Лаврі? (*тут і далі виділення й підкреслення наші* – П. М.) Та й не тільки українська, і не тільки мова. Це ж ті самі кликуші, що робили хресний хід проти приїзду Папи Римського. Ті, що проти всіх і проти всього, що не є в їхньому розумінні російським, а тому небезпременно святим» [4, с. 196–197].

Другу контекстну реалізацію мікротеми з квестивним компонентом виявляємо після низки конотативних номінативних речень структурно розлогого питання у формі підрядності з яскраво вираженою іронією. Мікротема завершується саркастичним висновком про об'єднуючий суспільство «субстрат фені і мата»: «**21 лютого. Міжнародний День рідної мови. Оскільки для не-громадян найріднішою є не-мова, тобто не українська і не російська, а гібрид-ерзац-мішанка, то, може б, саме їй надати статус державної? Думаю, це дуже об'єднало б суспільство – єдина державна, на всіх рівнях функціонуюча мова. Общепонятний суржик на субстраті фені і мата**» [4, с. 268].

Питальне речення у діалогічній структурі може виступати піком дискусії (також у інтерпозиції контексту). Діалогічну мікротему «мовна культура» в «Записках...» завершують оптимістичні сподівання героя на краще, хоча й із долею песимістичних передбачень на майбутнє. В цілому на діалозі – відбиток іронії та скепсису. Про що свідчить поданий нижче контекст: «Втім, жінка – як музика, її можна любити, навіть не дуже розуміючи.

– До всіх перинатальних хвороб державності ще й така халепа – вирости покоління, яким усе по фіг, – каже дружина.

– **Чого ж ти заговорила їхньою мовою? – не витримую я. – Де це бачено, щоб жінка говорила матом?!**

– **А це не мат, – спокійно пояснює вона. – Це воровская феня. І, мабуть, не випадково цьому суспільству прищеплено саме воровську феню, мову блатних низів, – щось є у ньому глибоко жлобське і безкультурне.**

Сподіваюсь, мій син, мій хлопчик, дитя моєї любові, переросте цю феню і виросте інтелігентною людиною. Але ж поки він виросте, України може вже й не бути. Вся розчиниться у хамстві» [4, с. 107].

Мікротема «рідна мова» проєкціюється на інші теми – конфесійну, геополітичну. Рух змісту контексту – від констатації події – до питальності – й урешті до авторської конотації (тлумачення). Помітно, що авторський іронічно-саркастичний супровід (міркування-оцінка) є постійною експонентою контекстів «Записок...»: «Мені обридли конфесії з політичним підтекстом. Московський патріархат, Київський патріархат. Один вся Україна, і другий вся Україна. **В очах двоїться – хто ж із них усїїший?** А я хочу звертатися до Бога зі свого храму своєю мовою. Це моє право.

Але Бог, мабуть, уже не почує. Пізно ми заходилися будувати свою державу. **Європа об'єднується, ми знов не такі. Сепаратисти, націоналісти, самостійники. Випадаємо з концепції «історично обґрунтованої інтеграції Європи». Ми взагалі якісь історично не обґрунтовані для Європи. А даремно. Наші бренди відповідають європейським трендам»** [4, с. 120].

В іншому контексті питання-сумніви вжито упереміш із емоційно-експресивними пропозиціями, зміст яких перебуває на вісі «сучасність – історія», «історична уявна цивілізація – сучасна реальна жорстокість диктатури». Завдяки питальності постійно гальванізується пошук істини: «От і вписалися у світовий контекст. Наших хлопців теж, очевидно, пошлють на ту війну. **Чи їм хоч пояснять, куди вони їдуть, чого вони їдуть, що то за країна Ірак? У школі ж, мабуть, не дуже вчили. Я теж не дуже вчив.**

Але до чого ж ми задурені! Як нам змоделюють світ, так і бачимо. Ніби в Іраку тільки і є, що кривавий режим Хусейна, кубло тероризму і диктатура. Та ще ота зброя масового знищення, через яку почалася війна, але якої там так і не знайшли.

Гортаю енциклопедію. «Весь Ірак – це музей під відкритим небом». «Ця земля – колиска кількох цивілізацій». Долини Месопотамії. Ніневія. Ріки Тигр і Євфрат. **Але ж дозвольте – Месопотамія, Межиріччя – та ж там жили перші люди після Потопу! Ріки Тигр і Євфрат – це ж ті ріки, які протікали в раю! Отже, це десь там росло Древо пізнання, з якого з'їла те яблуко Єва. Отже, це там Каїн убив Авеля. Отже, з тамтешньої глини Бог створив Адама! Отже, звідти родом все людство?!**

Вітаю себе з печаллю пізніх прозрінь.

Це ж там були геніальні арабські поети, філософи, звіздарі, математики! Це ж там на розкопках столиці ассирійського царства Ніневії знайшли бібліотеку з клинописних табличок! Це ж там творилася магія Сходу... Але як же я раніш не подумав? Отже, й Вавилонську вежу будували там, у долині Сенаарській, нащадки Ноеві сукупно з іншими племенами. Будували поспіхом, косо-криво...» [4, с. 276–277].

У контексті «Записок...» Л. Костенко фігурує уявний образ «лева, конвертованого в пустелю», який веде уявний діалог із героєм. Художньо діалогізована питальність у такому контексті виконує роль вердикту, непрямого звинувачення народу в браку відпорності. Модус квестивності, дедалі набираючи обертів, структурно зростає, концентрується, обрушується на мовця серійною поліпредикативною синсемантикою: «А річ уся в тому, що є субстанції, незримі для стороннього ока. І ось ця клята тварюка, це чудовисько

Амброза Бірса – саме така субстанція. Як і наші, часом непідйомні для психіки, українські проблеми. Вони переслідують нас, терзають, вони шматують нас і виснажують, ми з ними боремося віками, але ж збоку їх не видно, і ми гинемо на своєму вівсяному полі, невідомо чим для світу розтерзані.

– Та ж українська мова, – каже Лев, інвертований на пустелю. – Маєте свою державу – говоріть. З ким і за що ви боретесь, світу не зрозуміло.

Та ж держава. Це не та, про яку ви мріяли? То побудуйте ту. Світу незрозумілі ваші нарікання. Він вас ідентифікує з цією. Вам не подобається влада – оберіть собі іншу.

Або історія. Росіяни написали свою історію, де немає вас. Карамзін, як Колумб, за словами Пушкіна, відкрив їм їхню історію. То відкрийте собі свою! Чому ж у вас немає свого Колумба? Той же Голодомор – то він геноцид чи не геноцид, якщо інші держави його визнали геноцидом, а ваш власний парламент не визнає? Ті ж чорноземи, ті багатства надр України – чому ж такий жебрацький її силует у світі? Її інтелект, її таланти, що є гордістю інших націй, – а чому не своїї? Стільки героїв було, стільки подвижників, – чому ж печать меншовартості?» [4, с. 117–118].

Особливо яскраво квестивність виступає у стилістично увиразнених контекстах «Записок...» Л. Костенко. Різноманітні тропи, зокрема, метафори, алюзії та ремінісценції, образно-метафоричні порівняння й персоніфікації у сполученні з такими засобами експресивного синтаксису, як серійні питання, максимально загострюють конотативний зміст контекстів. Наприклад, мікротема «шовінізм проти України» розкривається через питальність із контекстуальними тропами (алюзії, персоніфікації, синтаксичний паралелізм, повтори, питальний модус із узвичаєним коментарем героя у постдискурсі): «Привид ходить по Україні, привид шовінізму. Часом він вилазить на трибуну і вимагає другої державної мови. Часом стрибає по снігу, як підбита ворона, підпираючись костокрилим костуром. Часом курсує в коридорах влади в костюмі від Версаче. Часом вищирюється з нахабної фізіономії заїжджого гостя, часом з простодушної пики тутешнього неандертальця. Часом прикидається президентом, часом народним депутатом. Часом б'ється з іншими привидами, і тоді зчиняється великий бедлам.

А до чого тут ми? До чого тут Україна?

– Це ж не Україна, – каже Лев, інвертований на пустелю. – Це пень розпаденого Союзу. Через те й змії кишать.

Він має рацію» [4, с. 197].

Мікротема «президентські вибори» представлена у контексті відповідними засобами експресії (метафори, образні порівняння, фоно-сміслова градація). Вона завершується емоційно-розпачливими питаннями (з контрастивною орфографією): «Наростає підземний гул президентських виборів. Ще де ті вибори, а карлики вже посунули з усіх екранів. На безконечних ток-шоу токують, як глухарі.

Об'єднуються дони й подонки. Роз'єднуються патріоти.

Дивлюсь я на цих політиків і думаю. А були ж колись лідери нації, такі, як Ганді. Народ назвав його Махатмою, по-їхньому це – Велика Душа.

Господи! Де ж наша Велика Душа?!

Чи ми вже тепер більше цінимо Велику Кишеню?» [4, с. 344].

У «Записках...» Л. Костенко оприявнює й мікротему «боротьба під час президентських виборів» завдяки метафоризації стверджувально-заперечного протиставлення, синтаксичного паралелізму, ремінісценції, квестивності в інтер- та постпозиціях. Увесь контекст набуває ключової семантики – «цілковитий політичний галюциноз», наприклад: «Ударив дев'ятий вал протесту. Створено Комітет Національного порятунку. І справді, спасайся, хто може. Цілковитий політичний галюциноз. Маємо трьох президентів, і не маємо жодного. Сьогодні складає присягу один, завтра оголошують іншого. **Отже, він теж складатиме присягу? На якій Святій книзі і де? У тому ж парламенті чи в концертному залі палацу «Україна»?!** Опозиція подає позов до Верховного Суду, «позов на врага свого, на заклятого врага». Тільки у Гоголя Іван Іванович на Івана Никифоровича, а у нас опозиція на своїх опонентів. Вимагає визнати вибори недійсними. **Адвокати обох сторін демонструють чудеса красномовності. Судді демонструють чудеса витривалості.** Ми пікетуємо суд. Добиваємось 3-го туру як скасування 2-го, щоб він вважався не третім, а законним другим. **А якщо доб'ємося, переможемо і оберуть таки нашого – тоді ж як, він складатиме присягу вдруге? На тій самій Острозькій Біблії чи вже, як належить, на Пересопницькій Євангелії? Тобто дві присяги на двох святих Книгах?!»** [4, с. 398].

Подібний варіант питальності в оточенні інших виразових засобів спостерігаємо в наступному контексті: «Але патріоти у своєму репертуарі – провели конференцію «Українське суспільство від розбрату до єдності». **Яка може бути єдність на такій Голгофі? І де вони бачили розбрат?** Роз-брат, це коли між братами. А хіба **ці люди, що запустили пазурі в Україну, нам брати?** Віками її розпинають, **штрикають у груди, перевіряють, чи ще жива, чи здригнеться?** Віддерть їх від тіла нації і відкинуть чимдалі, отоді й буде єдність.

А якщо це справді розбрат між братами, то такі брати нічого не варті.

І не давайте мені знеболюючого. Я повинен нарешті відчувати правду» [4, с. 339–340].

«Записки...» як мовленнєвий жанр автокомунікації з аналітичною настановою мають і адекватно наснажену метафорику: політичний паноптикум, політичний галюциноз, влада приматів, маскарад піару, діджеї суспільної свідомості, акробатичний трамплін до влади тощо. Д. Дроздовський зазначає, що «метафора Ліни Костенко перетворює реальність чуттєву на реальність інтелектуальну, а далі – на сакральну й релігійно-міфологічну.

І навпаки... Вона повертає читача до потреби усвідомити феномен у його первісному значенні. Врешті, йдеться про те, щоби кожен річ можна було побачити, як вона існує насправді. Це досвід звільнення від тих шарів значень, які у мові отримує річ протягом свого соціального життя» [3, с. 317].

Квестивність художнього твору, таким чином, підвладна авторській інтенції та стилю. Це зовнішній зв'язок. Формальні ж реалізації (діалогізація, монологізація, автокомунікація) зумовлені жанром, розвитком сюжету. Структурація – це внутрішньотекстові чинники.

В «Записках...» у сфері квестивності парадигма внутрішньої питальності переважає. Вона є наадресатною, когнітивно зорієнтованою у віртуальну перспективу. Це авторсько-квестивна медитація над сучасною подієвістю та її оцінка. Зазвичай питальність «Записок...» спонтанно-креативна й водночас експресивно-конотативна. Супровідний коментар (нарратив) частково відповідає на болюче питання. Але частково, як можливість істини.

Весь текст твору маркований загальним смислом ірраціональності сучасного життя. Окремі ж смисли контекстів стоять на конфліктній полярності – «провладна верства – електорат (народ)»; «культура – ерзац-культура», «національне – (анти)інфіковано-національне»; «моральне – аморальне». Ці смислові полюси і породжують питальність, ефект несправджених сподівань, а звідси – й трагедійний підтекст сьогодення.

Уся парадигматика питальності «Записок...» Л. Костенко – це інтелектуальна провокація, припрошення до аналізу й адекватних оцінок сучасних реалій, пошук цих оцінок і водночас пропозиція своєї.

З погляду художньої текстології твір породжують принаймні два питальні модули з єдиним семантичним радикалом: *як жити у знавісненому світі? як його змінити?* З погляду лінгвістики тексту – це авторизовано конотативний запит чи риторичне питання, зміст якого залежить від нарративності художнього контексту.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Мовленнєвий жанр у дискурсі проблеми виділення і комунікативного аналізу // Мовознавство. – 2005. – № 2. – С. 41–50.
2. Бовсунівська Т. В. Смыслотворча функція контексту // Слово і Час. – 2011. – № 6. – С. 3–13.
3. Дроздовський Д. І. Хвилі часу // Костенко Л. В. Річка Геракліта – К.: Либідь, 2011. – С. 280–321.
4. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
5. Шабат С. Т. Речення питальної модальності в сучасній українській мові // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 53–58.

Н. М. Кольцун, Г. А. Черезова

РОЛЬ ЗАГЛАВІЯ В ПРОСПЕКЦІИ РОМАНА БОРИСА АКУНИНА «ТУРЕЦКИЙ ГАМБИТ»

Название художественного произведения, являясь первичным знаком, создает импульс для определенного восприятия читателем того или иного текста. Исследуя специфику заглавий, В. А. Кухаренко отмечает, что в связи со